

PRÒLEG A L'EMPERADRIU DEL PARAL·LEL

DOLORS MARIN SILVESTRE

Aquesta representació teatral, obra de Lluïsa Cunillé, té la força d'evocar un món quasi desconegut per a nosaltres: el del protagonistes populars de la Barcelona dels anys trenta del segle passat. Un món que ha quedat difuminat en la memòria popular pel trasbals de la Guerra Civil i el capgirament de la vida quotidiana que comportà l'ocupació i repressió posterior de la ciutat. Ara que han desaparegut els darrers testimonis orals d'aquesta Barcelona bulliciosa i transgressora lligada al mític Paral·lel, només podem recrear-la des dels vells papers periodístics, les cròniques dels tronats habitants dels indrets més proscrits de la ciutat industrial, o anar de la mà de la ficció, del teatre i la representació. Només en l'evocació podem viure i gaudir de la nostra pròpia història, una història robada, patrimoni de tots. Observarem uns personatges i uns ambients que avui, en la representació que ens ocupa, tenim el privilegi d'observar de primera mà gràcies a l'encert de l'autora, incansable narradora de trobades fugisseres dels nostres avantpassats, i indagadora seriosa pel que fa a la història immediata. La seva llarga trajectòria ho demostra.

De la mà de Cunillé ens apropem avui a una Barcelona que havia estat una ciutat amb empena, gresol d'idees i somnis, receptacle de derives professionals, artístiques i vitals molt diverses. Una ciutat farcida també de contradiccions socials, polítiques i culturals. I aquí l'autora ens mostra, com en un magnífic gabinet de curiositats del segle XVII, un reguitzell de protagonistes gairebé anònims, un grup —no sempre ben avingut— d'herois i antiherois que formaren part del creixement i de la conformació de la gran Barcelona. Tots plegats, ens refan l'ambient local dels espectacles nocturns i el seu públic a l'entorn de la notícia cinematogràfica de la mort —i aquí sorgeixen moltes hipòtesis— d'una cupletista molt estimada.

La història transcorre en el context dels anys republicans, amb una Barcelona fecunda enriquida pels guanys de la venda de tot tipus d'andròmines als dos bàndols enfrontats durant la primera gran guerra europea. Era una Barcelona filla de la revolució industrial dels darrers anys del segle XIX, que havia donat lloc a l'esplendorós Eixample, els arquitectes i dissenyadors del modernisme, els poetes, literats, periodistes i artistes vinculats a la Renaixença, i tota una allau de somiadors, especuladors i negociants. Inventors catalans julivernescos i somiatruites a la recerca de la màquina meravellosa, de la còpia fraudulenta de la patent anglesa o belga, de la solució màgica per produir més i millor. Les fàbriques es multiplicaren des de finals del segle XIX fins als anys trenta. Primer aparegueren els vapors dins el que es van anomenar *les quadres*, les primeres fàbriques dins muralles. Poc més tard, s'establien d'altres vapors i les primeres indústries elèctriques que abraçaren la ciutat des de les perifèries urbanes, entre hortets, camps, pinedes vora mar i les vies del ferrocarril. El progrés avançava i el paisatge es transformava a la velocitat de la llum.

Aquesta gran ciutat en transició acollia també l'altra banda d'una mateixa moneda: el proletariat industrial desplaçat a la recerca de feina i d'unes millors condicions de vida, no només econòmiques, sinó socials i culturals, en què construir noves identitats i projectar noves perspectives. Com els ocells que avancen la tempesta, homes i dones de la Catalunya agrària, i del sud de la Península, vingueren i s'apressaren a organitzar-se i associar-se, convençuts que només la unió dels desposseïts els donaria la força per canviar les seves condicions materials de vida, i al mateix temps transformar la societat. L'educació i la lectura es mostraren, per a molts d'ells i elles, com la gran palanca que aconseguiria el somiat anivellament social. La gran majoria, des de mitjans del segle de les fàbriques, s'arremolinaren a l'entorn del pio-ner socialisme utòpic ja fos cabetià o fourierista

propagat per l'activa Zoé de Gaumont, Narcís Monturiol, Abdó Terrades, Josep Anselm Clavé i els seus amics, una barreja d'enginyers, metges, impressors, bohemis i lletraferits. Una utopia que en pocs anys es transformà en l'Internacionalisme bakuninista dels homes i dones de *La Tramontana* (Josep Llunas, Pere Esteve, Tarrida del Marmol, Anselmo Lorenzo, Teresa Mañé, Teresa Claramunt, Angeles López de Ayala, Belén Sárraga o Cels Gomis), i que desembocà, després de la gran repressió del 1896 en el sindicalisme revolucionari organitzat a l'entorn de la poderosa Confederació Nacional del Treball (CNT), després del Congrés de Sants (1918) i la gran vaga de la Canadencs amb la victòria de la jornada laboral de vuit hores. Aquest aiguabarreig d'opcions polítiques radicalitzades aconseguiren mantenir sempre, des dels inicis, un fort component feminista, ja que les dones formaren part dels exèrcits de treballadors industrials catalans i aviat intentaren organitzar els seus propis sindicats a Sabadell i Barcelona. Tots ells estaven impregnats de les idees llibertàries que, en contacte estret amb la resta dels utopistes organitzats d'arreu del món, passaren per diversos períodes, des del magnicidi, el dels petards i les bombes, la construcció d'un sindicalisme de classe, la reacció patronal, la creació dels grups d'afinitat, fins a la clandestinitat. La coneguda internacionalment com a Rosa de Foc va donar lloc a la «Ciutat de les bombes» un període extrem, tatuat a la història de la ciutat, un període que llançaria pels aires (i no només metafòricament) part de l'alta burgesia emprenedora de la ciutat, posant-la en guàrdia en contra dels elements obrers. La batalla als nostres carrers seria acarnissada amb morts per a ambdós bàndols i la ciutat es convertiria en un gran camp de batalla ideològic, cultural, econòmic i social. Res estrany dins la història urbana de les seves grans germanes, les ciutats europees industrialitzades que generaren tensions irresolubles.

Barcelona és una ciutat on la persistència de l'anarquisme, fortament arrelat en la conformació contemporània de les seves barriades, floreix periòdicament just quan tothom el dona per mort. Encara ara, de tant en tant, els brots llibertaris —entre l'asfalt, la gentrificació i els pisos per a turistes— assalten parets, places i carrers, en pertinent desobediència. La Barcelona llibertària actual és filla d'una llarga tradició de revolta i celebració de la vida en un context urbà. Està lligada a les confrontacions entre els del Lliure i l'Únic, els ateneus vegetarians, esperantistes i nudistes, les experiències úniques de col·lectivitzacions econòmiques del 1936, la lluita desigual dels maquis urbans com Quico Sabater o Facerías, les Jornades Llibertàries del 1977 i la okupació del cinema Princesa. Tradició revolucionària, conformació urbana i pràctiques culturals alternatives, formen un substrat difícil de controlar, de dominar. És aquest el marc de fons de l'obra que avui es representa, ja que el bar La Tranquil·litat fou cau de reunió i conspiració de la majoria dels homes «d'idees», és a dir dels components dels grups d'acció de la CNT als darrers anys del dictador Primo de Rivera i els esperançats anys republicans a l'ombra de l'avi Macià, amb qui havien conspirat, i el retorn dels exiliats polítics. Al voltant de les tauletes de marbre es dissenyaven fragments de la utopia quotidiana, es traficava amb llibres prohibits o es cotitzava clandestinament. Constatem que també es distribuïa alguna Star o un cabasset d'artefactes pirotècnics. Tot era part de la revolució social en marxa en uns anys en què Barcelona semblava el centre del món, i en què la gran avinguda del Paral·lel acollia la més gran concentració del món de sales d'espectacle, restaurants, tavernes, sales de ball i cases de cites. Una veritable avinguda de la creativitat, de la música, el teatre, l'hipnotisme, el cabaret, la sarsuela, el circ, el mim, el cuplet, la comèdia, els malabars, les orquestres de jazz i foxtrot, les representacions de Rusiñol o la lectura dels poemes de Verdager al costat de les derives urbanes de Jean Genet i els seus amics. El magnetisme i l'electricitat semblaven visibilitzar-se en plena nit, on tots els personatges obscurs sortien dels seus caus i s'aplegaven al redol de cafès, teatres i sales de joc.

Perquè la nostra autora, Lluïsa Cunillé, situa l'acció no a la Barcelona de l'Eixample o Gràcia, sinó als que es van anar configurant, cada vegada més, com els nous marges de la ciutat, quasi les perifèries urbanes, conforme la ciutat creixia cap a Collserola i s'eixamplava entre el Besòs i el Llobregat, gràcies a l'emigració dels primers trenta anys del segle passat. Cunillé ens mostra la frontera entre el Raval i les faldilles de la muntanya de Montjuïc: el Paral·lel. Un Paral·lel màgic i prohibit, on el dia i la nit es confonen i on tot, absolutament tot, és possible, com comprovem a *L'Emperadriu del Paral·lel*.

Fou aquest nom, el de Paral·lel, un nom moderníssim, signe de progrés, lligat a les imaginàries línies que envolten el planeta explicitades per l'antic espiritista, i astrònom de la CNT, en Comas i Solà, director de l'observatori Fabra al Tibidabo. De fet, ja no sabem si també fou el nom d'una de les tavernes de la gran avinguda que enllaçava l'antiga carretera de Sants, per la plaça d'Espanya, amb el final de les Rambles i les Drassanes. Però, com diem, en aquells anys, la gran avinguda ja començava a situar-se a les perifèries de la ciutat industrial, i sobretot, dels barris benestants, o dels que assolien ràpidament identitat veïnal gràcies a l'associacionisme i l'autodidactisme de les classes treballadores.

El Paral·lel, tumultuós i bohemí, creixia desordenat quasi als marges dels formosos, enllumenats, planificats i enjardinats carrers d'en Cerdà, un altre utopista i somiador a la part burgesa de la ciutat. La gran avinguda estava clenxinada pels tramvies que portaven a la platja i al port, s'acompanyava d'edificis antics i magatzems de persones i productes marítims, a poc a poc s'anava conformant com a nou territori perifèric. Destaquem així que les perifèries actuen com a singulars territoris de frontera, d'intercanvi contrabandista entre el món ordenat i allò que es transforma contínuament, en el límit entre l'ortodòxia i la clandestinitat, entre la seguretat i l'acrobàcia com a art, estratègia i manera de viure. Aviat els burgesos i els *senyors* de la part alta de la ciutat criticaran el Paral·lel, les seves gents, els acròbates de la vida que hi panteixen, i fins i tot els seus espectacles. Afirmaran, lligats al *seny*, que són grollers, incorrectes, xavacans, o com es deia abans de la guerra: *una astracanada*. Uns intel·lectuals i burgesos que, malgrat les aparences i les seves trobades al Liceu i els debats intel·lectualitzats de l'Ateneu Barcelonès, continuaven davallant *arrauxats* cap al Paral·lel, fascinats per les cantants, l'espectacle quotidià, i la transgressió. Cunillé ens explica qui són realment els grans reis i reines de la gran avinguda: en Santpere, l'Aladi, Ramper, Mercedes Serós, Raquel Meller, Enric Adams, i un seguit d'estels efímers que com cometes travessen el firmament il·luminant per uns instants tot l'univers. Són unes trajectòries magnètiques, innovadores, que atrauen poderosament les ensopides vides dels empresaris tèxtils del Llobregat i el Ter, dels capitosts de fàbrica, traginers comarcals, viatjants de comerç, homes que acudeixen de consulta als metges de Barcelona, atrafegats comptables de tràmits administratius, funcionaris ociosos, militars de carrera, seminaristes provincians i viatgers ocasionals que passen una nit a Barcelona i no poden deixar de banda l'obligada visita a la gran avinguda del pecat i la disbauxa nocturna. A l'obra que ens ocupa, Cunillé barreja, en el context del Paral·lel i el seu barri, els personatges reals (incloent-hi Teresa Claramunt, Ferrer i Guàrdia, Valle-Inclán, J. Pujaldó —marit de la popular protagonista de la crònica negra Enriqueta Martí— i l'esperpèntic i egòlatra Alejandro Lerroux) amb un grapat de desternillants personatges fruit de la seva imaginació: l'activista autodidacta que té nom de màquina de cosir de les nostres àvies, Aurora Escuder, el jurista Miguel Cansino, la mateixa cantant, de cos present a l'obra, Palmira Picart, i la mare, omnipresent a la carrera artística de la filla, Virtudes Padrón, una veritable i clàssica *madre de la artista*. Té un paper protagonista la clarivident i activa Clara Cisteró (germana del propietari real del cafè) i el seu contertulià: el periodista Roc Alsina (potser pastat de l'actiu i bohemí Francisco Madrid, gran

cronista del districte V, o algun dels seus companys de *La Rambla*, *La Publicitat*, *El Diluvio* o *La Vanguardia*). Unes trobades escèniques que fan preveure la tempesta bèl·lica que esdevindrà pocs anys més tard, la qual comportarà la dispersió de tots aquests protagonistes arreu del món i quasi, potser, la fi del mateix Paral·lel com a centre dels espectacles barcelonins.

A l'obra que ens ocupa som espectadors privilegiats dels diàlegs d'un grapat d'*outsiders* apassionants: des d'artistes fins a empresaris taurins, hipnotitzadors, boxadors, cartomàntics, farmacèutics (que ocasionalment venen de sotamà *substàncies* il·legals) i activistes malthusians, passant per polítics sobreactuats, empresaris teatrals, pianistes a qui el cinema sonor deixa a l'atur, cupletistes o veïns «de tota la vida». Homes i dones en alegre aiguabarreig de trobades i converses creuades, de mosaic gaudinià o de pedres, poc arrodonides encara, arrossegades pel riu imparable del progrés. Personatges d'al·luvió tots ells que, amb més o menys sort, tenen el seu paper en els esdeveniments de la col·lectivitat. Personatges aparentment intranscendents, però que com llampecs il·luminen fugisserament el seu lloc. Són personatges de llum de gas, d'aurores artificials del seu entorn immediat, fantasmagories de celobert, d'escala atrotinada del Raval. És aquesta una de les característiques dels diàlegs de l'autora en la majoria de les seves obres i en aquesta especialment.

Cunillé situa el seu escenari teatral en l'enyorat bar La Tranquil·litat, al que ja ens hem referit. El retrat del gran màrtir de Barcelona, Francesc Ferrer i Guàrdia, presideix la sala, darrere la barra del bar. Fou el sant laic més nostrat, integrant de la gran tríada dels plorats enterraments multitudinaris barcelonins del segle XX, junt amb Mossèn Cinto i Bonaventura Durruti. De tant en tant, l'antic empleat del ferrocarril nascut a l'Alella afectada per la fil·loxera, ens parla en castellà des del *més enllà*, un concepte popular posat en voga aquells anys per les feministes espiritistes del «Centre d'Estudis Psicològics» del carrer Ferlandina, a tocar del Paral·lel. Foren les companyes de l'estimada Amalia Domingo, andalusa, modista quasi cega, poeta i editora popular. Ferrer pronuncia en veu alta els mots interioritzats durant anys pels treballadors barcelonins, que recorden també les idees de l'altre utopista, músic i organitzador de cors masculins, Josep Anselm Clavé: «El saber us farà lliures». Aquesta i d'altres màximes semblants va recitant el bust del pedagog amb la seva presència constant a l'imaginari cultural barceloní des de la Setmana Gloriosa de la insurreccional crema dels convents (1909), que deixà en anècdota les primeres fogueres de la protesta urbana a la sortida del Torí de la Barceloneta (1835), i el gran precedent anticlerical de l'assalt i destrucció dels processos contra ciutadans de la casa de la Inquisició (1820). Cunillé ens mostra així la manifesta laïcitat dels propietaris i els clients de La Tranquil·litat, aquest fort arrelament del lliurepensament a la ciutat pagana, descreguda, que avança cap a la difusió de Darwin, el Paleolític, els fòssils, el racionalisme científic, la frenologia de Marià Cubí, i les ciències naturals d'Odón de Buen i els seus amics geògrafs, botànics i paleontòlegs. El de la nostra obra és un Francesc Ferrer i Guàrdia que sembla dialogar amb Valle-Inclán, home d'accent gutural i castís. Un Valle-Inclán glossador del magnicida frustrat Mateu Morral, dissident fill d'un industrial sabadellenc i republicanot, que prengué partit pels més desfavorits. Morral, paradigma de l'anarquista malthusià, poliglòt i treballador de l'Escola Moderna de Ferrer, avantguardista en idees i llançador improvisat de rams de flors, amb bomba inclosa, a Madrid, contra un Borbó, va passar també al nostre imaginari. El fet li costà la vida, i aventurem que potser inspirà part de *L'Auca del senyor Esteve*, model nostrat de les contradiccions dels industrials catalans il·lustrats i les seves famílies.

L'escenari de la Tranquil·litat, com abans el cafè Español, i diverses tavernes de la gran avinguda, evoca als nostres ulls la barreja de *gangsters* catalans i emigrants, atracadors o expropiadors (segons qui els anomenava), escenari de les reunions dels homes del Sindicat Únic, oposat als del Lliure —els de la Patronal, els del Sometent i els catòlics trabucaires. També s'hi

atansaven els lliurepensadors i anticlericals del Partit Radical, no sempre d'acord amb els seus caps (Lerroux o Ignasi Iglésias) i que tenien una forta militància feminista, de persones de les classes mitjanes, i un petit substrat proletari. Entre ells en destaquem alguns antics *jóvenes bárbaros* —no tots emigrants— com els germans Ulled, que acabarien, ja passats els fogots juvenívols, com a conservadors dirigents municipals. Tots conformen una clientela variada, xerraire i que a la seva manera replicava les tertúlies dels burgesos ociosos de la part alta de la ciutat. Aquesta vegada a l'entorn dels porrons, les *barreges*, el vi ranci, la cervesa, la cassalla o un anís. Una clientela heterodoxa que es barallava, explicava acudits o feia tabola amb els anarquistes (malgrat el seu ascetisme propagandístic), com el cambrer reusenc Joan Garcia Oliver, que d'atracador passaria a ministre de Justícia amb el govern de Largo Caballero (1936). També hi acudien els sindicalistes partidaris de Peiró, Pestaña, Viadiu, i el plorat Salvador Seguí, «El noi del Sucre», habitual dels cafès del Paral·lel i la plaça d'Espanya. Lola Iturbe i Juan Manuel Molina ens explicaven tot això el segle passat entre somriures de nostàlgia. Foren els editors de la revista de la FAI i eren habituals noctàmbuls a la sortida de la redacció de *Tierra y Libertad*, amb els Ascaso, Liberto Callejas, Ballano Bueno, el cineasta Mateo Santos o el dibuixant surrealista Les Carboura, acompanyats del també dibuixant Helios Gómez, gitano, viatger comunista i de la CNT, com l'Andreu Nin i els lleidatans del Bloc Obrer i Camperol. També eren clients habituals els homes d'Estat Català, com els germans Badia, que segons la llegenda urbana «menjaven grans amanides de ceba i bevien en grans porrons», hi anaven amb amics gimnastes, boxadors, aficionats a l'excursionisme dominical, els banys a mar i alguns periodistes com en Planes. Pocs anys després el balanç serà sagnant entre la clientela del local, un *western* urbà català molt clàssic.

La Tranquil·litat fou, com diem, un local que compartia protagonisme en un Paral·lel farcit de bars i locals de transgressió, com La Criolla, el Pai-pai, i tants d'altres, llocs on actuava la nostra protagonista, Palmira Picart, acompanyada de la mare i d'algun enamorat fidel, si més no, per unes nits. Tavernes, bars o restaurants en què el dia i la nit es confonien, es menjava o bevia a tota hora, però on emparat en la foscor començava a desfilar el magma fecund de la sexualitat proscriu, com van narrar diversos periodistes, i denunciaren a les seves revistes els moralistes catòlics astorats, com Manel Rucabado. Hi floriren personatges icònics com el misteriós *Flor de Otoño* i els seus amics. També hi circulaven les idees prohibides, els aparells anticonceptius dels neomalthusians (gomes, pessaris o cons *eugenèsics*, i cremes espermaticides), els fulletons pornogràfics i una plèiade de literatura clandestina per a tots els gustos. Amenitzava la cosa la música de sarsueles, foxtrots, marxes militars, i els populars i cantats cuplets que feien oblidar les llargues jornades davant el teler, el gresol dels forns de vidre, les bòbiles i rajolereries, o la feina als alts forns de La Maquinista o La Nueva Vulcano. Mariners, pescadors, dibuixants surrealistes o expressionistes, escenògrafs i pintors de decorats, militars dels quarters propers, empleats o funcionaris, bugaderes, criades, venedores o mestres racionalistes, escriptores, activistes espiritistes, policies de paísà, lladres, mercaders, algun apòstol laic i un llarg mostrari de la fauna urbana circulaven per aquells llocs en franca companyonia, la dels descontents, la dels iconoclastes de la vida.

L'altre escenari on l'autora situa la seva obra són les escales del barri, on els veïns acudeixen a vetllar l'Emperadriu del Paral·lel, anomenada així en clara i oportuna correspondència amb aquell polític tronat, anomenat popularment *Don Alacandru*, i que Rossinyol anomena, en la mai superada *La Merienda Fraternal*, «Don Prudencio», en una divertida sàtira d'aquesta Barcelona mestissa dels primers anys del segle XX, en una trobada al que es coneix popularment com «La muntanya pelada», antecedent del Tibidabo abans de construir-hi el temple expiatori dels pecats de Barcelona. Lerroux, un personatge real que a l'obra de Cunillé també ret homenatge a la difunta en el garbuix de

personatges, amics, amants i admiradors que concorren el seu modestíssim piset del Raval. Un trànsit que mostra també la veneració popular per una dona poderosa, feta a si mateixa, que fuig de la pobresa a partir de la bohèmia, la música i la recerca de la pròpia reinvençió, amenaçada pels estereotips sobre les dones lliures que cometien la gosadia de sortir-se de la norma, del clixé tradicional i a la que s'associen un grapat d'estereotips d'aquells anys.

Destaquem d'aquests marges urbans la proximitat del Teatre Circ del carrer Montserrat, escenari de mítings obrers, lliurepensadors, convocatòries de sindicats femenins organitzats per Teresa Claramunt i les seves amigues, lloc de trobada d'anticlericals amb el professor Odón de Buen, el teòsofs Climent i Mateos i els redactors de *La Tramuntana*, o de representació popular de les obres teatrals escrites per dones —tota una provocació i transgressió per a aquells anys— i de representacions de flamenc i guitarres. El Teatre Circ era un altre dels llocs simbòlics dels voltants que serà enderrocat el 1944, tot un símbol de l'intent d'esborrar la memòria de la ciutat.

Amb diàlegs interromputs entre els nostres protagonistes, frases escurçades, com la vida mateixa, vides erràtiques i complicades, comprovem com el Paral·lel era tot un món amb els seus protagonistes indiscutibles: des dels veïns, les mestresses de casa, els mossos de taverna, els cambrers, els badocs de cap de setmana, o els viatjants de comerç, i els *senyorassos* amb diners. Tots ells, per una nit, escapaven a la monotonia quotidiana cap al país dels somnis, les plomes, la purpurina, el xampany i el sexe. Des d'indrets allunyats els clients del Paral·lel, per un forat, com la lluna en un cove, assistien al miracle quotidià de la «gran Barcelona», de la Barcelona de la Piquet, la Cisteró, l'Alzina i els seus amics. Barcelona, per a molts, fou el Paral·lel i la seva gent; i aquesta obra de teatre ens fa patent aquesta visió. Gràcies a Lluïsa Cunillé per la seva mestria i encert.